
MAGYAR DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK

Tóth Pál Péter

Népesedési viszonyok¹

Módszertani megfontolások

Nyelv és etnikum szoros, szinte elválaszthatatlan kapcsolatban áll egymással, a nyelv azonban nem csak kifejezési eszköz, hanem anyanyelvként az egyén népi hovatarozásnak, nemzetiségének egyik legfontosabb ismertetőjegye. A nyelv ismerete azonban automatikusan nem jelenti, jelentheti egy adott nyelvközösséghez való tartozást, mégis egy nyelvközösség szűkebb vagy tágabb környezetben elfoglalt helyét befolyásoló tényezők közül kiemelkedő jelentőségű az adott anyanyelven beszélők száma és annak a területnek a nagysága, kiterjedtsége, amelyet a nyelvközösség tagjai birtokolnak, népi elemeikkel kitöltenek s ahol mindennapi élettevékenységük folyik. Ezekhez a tényezőkhöz szorosan kapcsolódik a nyelvközösséghez tartozók hagyományainak, kultúrájának közössége, közös múltja, történelmi tudata, hite, hitvilága, vallása és annak mindennapi gyakorlása. A felsoroltak mellett különös szerepet tölt be a politikai hatalom birtoklása, vagyis az, hogy az adott népesség társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális, oktatási életét valamilyen felhatalmazás alapján a saját nyelvközösséghez tartozók alakítják, formálják, irányítják-e vagy sem. Fontos alkotóelemként kell számon tartani, hogy az adott területen – egymástól elkülönítetten vagy egymásba fonódva – élnek-e még más nyelven, nyelveken beszélők, s amennyiben igen, akkor milyen az adott nyelvközösséghez viszonyított lélekszámuk, gazdasági stb. helyzetük, s hogy milyen

¹ A tanulmány Tolcsvai Nagy Gábor akadémikus felkérésére készült.

súllyal játszanak szerepet a térség, a többségi nyelvet beszélők életében. Természetesen nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy mi zajlott, zajlik a nyelvközösséghez tartozók demográfiai folyamatainak „háttérében”, s hogy milyen a nyelvközösség népességfejlődésének történelmi meghatározottsága. Egy nyelvközösség demográfiai folyamatainak jellegzetességei ugyanis nemcsak alapvetően befolyásolják az adott nyelven beszélők számát, kor, nem stb. szerinti összetételét, hanem szűkebb vagy tágabb környezetben elfoglalt helyét, a többi nyelvközösséghez viszonyított súlyát, jövőbeli lehetőségét is alapvetően meghatározzák.

Mielőtt gondolatmenetünket tovább folytatnánk egy rövid kitérőt kell tennünk. Nem kerülhetjük meg ugyanis azt a kérdést, hogy kit/kiket kell/lehet egy nyelvközösséghez tartozónak tekinteni illetve, hogy mit is kell értenünk egy nyelvközösség szűkebb/tágabb környezetén.

Az első kérdésre – a fentiekben megfogalmazottakkal összefüggésben – többé-kevésbé magától adódik a válasz: egy nyelvközösséghez lakóhelytől függetlenül azok a személyek tartoznak, akik azonos (nyelven) anyanyelven beszélnek. A nyelv ismerete mellett, mint ahogyan arról már szó volt a nyelvközösséghez való tartozásnak fontos meghatározottsága, hogy az azonos anyanyelven beszélők közös történelmi tudattal, kultúrával, hagyományokkal, szokásokkal stb. rendelkeznek, vagy más szóval ugyanahhoz az etnikumhoz, nemzetiséghez tartoznak. A nyelvközösséghez tartozók számát és egyéb jellegzetességét a különböző összeírásokból illetve a népszámlálások adatsoraiból ismerhetjük meg. Ezek kezdetben a népességnyilvántartás felállítására irányuló kísérletek voltak s a Mária Terézia-féle, 1777-es rendszer meghonosítása volt Magyarországon. Annak ellenére azonban, hogy sor került rá – hasonlóan az ezt megelőző és a későbbi kísérletekhez – hosszú távon nem volt sikeres.²

Az első mai értelemben vett népszámlálást II. József rendeletére 1784 és 1787 között hajtották végre. Ekkor azonban a nemzeti, anyanyelvi hovatartozást még nem kérdezték meg. Erre vonatkozóan először az 1850–51-es „osztrák” népszámlálás tett fel kérdést, majd 1880-tól máig elsősorban az összeírtak anyanyelvi hovatartozása alapján alkothattunk képet az ország nemzetiségi viszonyairól.

² Lásd: *Conscriptio Animarum*, 1771-1783, *Conscriptio Ignobilium*, 1804-1848

Ezt követően azonban az ország népességének teljes körű számbavételére tízévente került sor. Az első öt, az I. világháborút megelőző időben a Magyar Királyság területén élőkre, az ezt követő tíz közül kilenc a trianoni határok közé szorított ország népességére, az 1941-es pedig a bécsi döntések értelmében megnagyobbodott területű és lélekszámú Magyarország lakosaira vonatkozott. Az utolsó, a tizenötödik népszámlálásra pedig 2011-ben került sor. A magyar nyelvű közösség utolsó százötven évre vonatkozó népszámlálási adatok tehát rendelkezésünkre állnak. Ennek ellenére mégis miért nem tekinthető egyszerű feladatnak a magyarok Kárpát-medencében elfoglalt helyének, helyzetének, a 19. század közepétől napjainkig való bemutatása? Mindenekelőtt azért, mert az 1880-as népszámlálásig – a történeti demográfusok becslésaitől eltekintve – a népesség lélekszámát, anyanyelv és nemzetiség szerinti összetételét nem ismerjük. Másodsorban pedig azért, mert a Magyar Királyság megszüntetését követően az 1920-as és az azt követő évtizedek adatfelvételei egy egészen más létszámú és összetételű népességre vonatkoztak, mint a korábbiak. Azt meg fölösleges feltételezni, hogy az ún. utódállamokban végrehajtott népszámlálások során különös figyelmet fordítottak volna a megkapott területeken maradt magyarok pontos, tárgyyszerű számbavételére. További gond forrása, hogy a népszámlálások kérdései – függetlenül az ország területének és népességének radikális csökkentésétől – változtak. S ez a megkérdezett nemzetiségi hovatartozására, anyanyelvére is vonatkozik, melynek következtében a kettő egybeesését esetenként csak feltételezni lehet. Tisztában kell lennünk azzal is, hogy a magyar nyelvű közösséghez tartozók számáról (éljenek a Kárpát-medencében, vagy valahol a nagyvilágban) – sem a múltra, sem a jelenre vonatkozóan – nem áll rendelkezésünkre olyan adatbázis, melynek segítségével évtizedről évtizedre a magyar anyanyelvűek számát nagy biztonsággal nyomon követhetnénk. A nyelvű közösséghez tartozók pontos számát azonban abban az esetben sem lenne egyszerű megállapítani, ha a népszámlálások alapján kellő biztonsággal eldönthető lenne: kik azok, akik a magyar nyelvű közösség tagjai és kik azok – legyenek helyben lakó nem magyar anyanyelvűek vagy bevándorlók – akiket az évszázados együttélés és/vagy a magyar nyelvi ismeretük alapján sem sorolhatunk oda. Nem is beszélve arról, hogy kit milyen

indíték, érdek vezérel, amikor a kérdezőbiztos előtt – kényszerből vagy szabad akaratból – egy nyelvközösség, egy etnikum tagjai közé sorolja magát. Nem feledhetjük el ugyanis azt, hogy a népszámlálási statisztikákban közölt nemzetiségi hovatartozásra vagy az anyanyelvre vonatkozó adatokat elfedik, elfedhetik azok a vélt, vagy valós félelmek, amelyek az egyént a kérdésekre adott válaszban befolyásolják. A stabil vagy a külső kényszer hatására változó etnikai identitás kérdése történelmileg és jelenidejűleg egyaránt egy igen szerteágazó, bonyolult problematika, melynek igen gazdag irodalma van.³ S mivel ennek felfejtésére nincs mód, nem marad más hátra, mint hogy mindazokat, akik a népszámlálás alkalmából anyanyelv vagy nemzetiség vonatkozásban magyarnak tartják magukat, a magyar nyelvközösséghez tartozóknak tekintsük.⁴

Mit kell értenünk a nyelvközösség szűkebb/tágabb környezetén? Erre a kérdésre első megközelítésben azt a választ adhatjuk, hogy a közösség szűkebb környezete az a területet, ahol a nyelvközösség tagjainak meghatározó többsége él. Tágabb környezet alatt pedig azok a térségek értendők, ahol lélekszámtól függetlenül az adott anyanyelven beszélők élnek. Abban az esetben, ha a fenti gondolatmenetet elfogadjuk, nem tűnik bonyolult feladatnak a magyar nyelvközösség szűkebb és tágabb környezetének meghatározása. A szűkebb környezet alatt a legtermészetesebb módon a Kárpát-medencét, azt a területet értjük, ahol a magyarok döntő többsége él. Tágabb környezetnek pedig glóbuszunkat tartjuk, mivel joggal feltételezzük, hogy a Földnek nem igen lehet olyan térsége, ahol magyarul beszélők ne éljenek.⁵ Természetesen annak a megközelítésnek is van relevanciája, ha

³ Lásd részletesebben: Történeti demográfiai évkönyv 2001-es számában Keményfi Róbert, Gyurgyik László, Sebők László tanulmányai. In: (szerk.) Faragó Tamás–Öri Péter KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.

⁴ Abban az esetben, ha nem statisztikai szempontból közelítjük meg a kérdést, akkor az, hogy ki a magyar igen bonyolult, pontosan nehezen megválaszolható kérdés. Lásd: Illyés Gyula: Ki a magyar. Előszót és jegyzeteket írta Szigethy Gábor www.mek.oszk.hu

⁵ Az állampolgársággal kapcsolatban a magyar jog a területi elvvel szemben a leszármazást, a vérségi elvet követi, ennek megfelelően az állampolgárság a felmenők állampolgársága alapján keletkezik. A magyar állampolgársági jog szerint tehát egy magyar állampolgár utóda, amennyiben igazolni tudja, hogy felmenői magyar állampolgárok voltak, függetlenül attól, hogy az adott személy beszél-e magyarul magyar állampolgár. A magyar állampolgárság tehát nem szükségszerűen jelenti azt, hogy az illető a magyar nyelvközösségnek is tagja.

tágabb környezetben a Kárpát-medencét, szűkebben pedig ezen belül csak azokat a területeket tekintjük, ahol döntő többségben magyarok élnek. Bármelyik megközelítést fogadjuk is el, nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a trianoni békeszerződés az addig egységesnek tekintett magyar nyelvközösségi keretet megszüntette, feldarabolta. A békedöntés népi, nemzeti, nyelvi következményei miatt ugyanis nem tekinthető csupán módszertani kérdésnek, hogy a szomszédos országokhoz csatolt területeken élők a magyar nyelvközösség szűkebb területéhez tartoznak-e még, vagy a szűkebb környezet ma már csak az I. és a II. világháborút követően megszabott új határok között élő magyar anyanyelvűekre vonatkozik. Annak ellenére, hogy az utóbbi megközelítés mellett is lehet érveket felhozni felfogásunk szerint a történelmi magyar határok között többen vagy szórványban élő magyarok a magyar nyelvközösséghez tartoznak.

A nyelvközösség létrejötte

A magyar nyelvközösség létrejöttének s ezzel együtt, ezzel párhuzamosan a magyar nép kialakulásának (mint minden más nép/nyelvközösség esetében) hosszú történelmi előzményei vannak. Egy, a többiektől már „elkülönült”, saját nyelvű csoport létrejöttében – amely a néppé formálódásnak is alapja – a vándorlásnak, a különböző csoportokhoz tartozók folyamatos mozgásának, más csoporthoz történő csatlakozásának, elkerülhetetlen keveredésének, asszimilálódásának fontos szerepe van. A többtől már elkülönült, „mi” tudattal, saját nyelvel, etnikai egységgel rendelkező csoport létrejöttéről azonban csak akkor beszélhetünk, ha annak számbeli gyarapodását már nem az újabb „jövevény” elemek, a más nyelvűek csoportba kerülése, hanem az adott csoport tagjainak természetes szaporodása határozza meg. Ez a folyamat – a csoport létszámát növelve vagy csökkentve – az érintkezési felületeken más népekkel, azok szórványjaival való kapcsolatba kerülést, a különböző népelemek egyesülését teszi lehetővé. S mivel a szórványhelyzetben élők nagyobb valószínűséggel hagyják el etnikumukat, vagy kerülnek kapcsolatba más etnikumúval a szórványosodás s az ehhez szorosan kötődő vándorlás nemcsak egy nép kialakulását elősegítő folyamat valamely eleme,

hanem fejlődéstörténetének egyik alap-meghatározottsága is. Mindezeket az összefüggéseket szükségszerűen figyelembe kell vennünk akkor, ha a magyar nyelvközösséghez tartozók Kárpát-medencében elfoglalt helyét vesszük górcső alá. A magyarság „megjelenése” is az egymás mellett élő, egymás mellé került népek szórványosodó részeinek ötvöződé- séhez, egyesülési, egybeolvadási folyamataihoz köthető. Ezt egészítették ki utódaikkal együtt mindazok, akik a vándorlás során a magyarokhoz csatlakoztak, s az együttélés során magyarrá váltak. A magyarok lélek- számának alakulásában a saját termékenység és a „külső” hatás kiegészítő, pótlólagos szerepe – miközben módosult, változott – akkor sem vált semmissé, amikor elődeink az őshazából tovább vándoroltak⁶

Az új hazában az etnikailag már egységes magyarság természetes szaporodását még két kiegészítő, pótlólagos szerepet játszó „elem” táplálta, melyek századokon át biztosították, hogy a magyarok – a demográfiai katasztrófák okozta népességveszteségeik ellenére – természetes szaporodásukat meghaladó mértékben gyarapodjanak. A két „elem” közül az egyik a Kárpát-medencében élő (itt „talált”) nem magyar népek magyarokhoz asszimilálódott tagjai és utódaik voltak. A másik „elemhez” pedig azok tartoztak, akik a honfoglalást követően érkeztek az országba. Ők voltak a vendégek, a jövevények, a behívott, befogadott idegenek (és utódaik) közül azok, akik az együttélés hatására szintén magyarrá váltak. (Kristó 2003: 119) E két „elem” magyar népességfej- lődésben játszott szerepét az is növelte, hogy elődeink olyan „külső”, magyar etnikumú erőforrással nem rendelkeztek, amely a megszerzett terület kitöltéséhez szükséges népességet saját természetes szaporodá- sával pótolni tudta volna. A magyar nyelvközösség kialakulása szempontjából fontos határkönek tekinthető a 10. század. Engel Pál (1990: 5) szerint ugyanis a honfoglalók utódai a 10. századra váltak egységes nyelvű és kultúrájú néppé.

⁶ Németh Gyula pl. arra a következtetésre jutott, hogy a magyarság valószínűleg már a 6. században körülbelül a mai nyelvet beszélte (1930: 279).

A népességfejlődésnek ez a folyamata a 13. század közepén az **első demográfiai katasztrófa** következtében megakadt.⁷ Több kedvezőtlen tényező (a kunok országba özönlése és kiszorításuk; a tatárjárás és az azt követő újabb háborúk, a visszatelepült kunok lázadásai, az ezt követő járványok, éhínségek és végül az 1285-ben bekövetkezett második tatárjárás) együttes, egymást erősítő hatására ugyanis olyan mértékű népességvesztés érte az országot, hogy több mint száz évnél kellett elteltetnie ahhoz, hogy az itt élők száma ismét elérje a demográfiai katasztrófát megelőző, becsült népességszámot.⁸ A veszteségek hatására nemcsak az ország lakosságának, s ezen belül mindenekelőtt a magyaroknak száma csökkent, hanem a magyarok és a nem magyarok egymáshoz viszonyított aránya is megváltozott. A változás következtében az addig kiegyensúlyozott népességfejlődés megakadt. Az első demográfiai katasztrófát követően a magyarok terjeszkedési dinamikája megtört, a 14. század közepére a magyar népterület határai megmerevedtek, s azok a területek, amelyeket népi elemeivel addig kitöltött, fokozatosan szűkültek. Az elnéptelenedett területeken kialakult népesedési vákuum pedig jó lehetőséget teremtett arra, hogy 13. század második felétől idegen – a szinte korlátlan népi utánpótlással rendelkező szlávok, a 12–13. század fordulóján

⁷ *Demográfiai katasztrófáról* akkor beszélünk, ha 1./ a népesség lélekszámának jelentős mértékű csökkenése, ezen belül a többséget alkotó nép össznépességen belüli arányának jelentős mértékű visszaesése miatt a népesség szerkezete és etnikai összetétele drasztikusan átalakul; 2./ a legnagyobb veszteséget elszenvedett (többségi) nép asszimilációs hatása lelassul, leáll, miközben a más etnikumúakhoz való asszimilálódása felgyorsul; 3./ a népesség lélekszámának csökkenése következtében a népesség területi elhelyezkedése, megoszlása átalakul; 4./ a népességhiány vákuumot hoz létre, mely lehetővé teszi, hogy a hiányzó népesség helyét idegen népelemek töltsék ki; 5./ az elszenvedett népességvesztés pótlásához emberöltők nyugodt körülmények között zajló népességfejlődése szükséges.

⁸ Annak érdekében, hogy az olvasónak ne legyen az a benyomása, hogy a népszámlálásokat megelőző időszakra vonatkozó népességszámokról biztos tudásunk van, szükséges megjegyezni, hogy a közölt adatok csupán kutatói becslések. Mind ez ideig ugyanis nem rendelkezünk olyan elemzéssel és feltételezhetően nem is fogunk, amely nyelvészeti, régészeti, történettudományi és társadalomtudományos stb. megközelítésből is szakavatottan, kétséget kizáró módon tudna ebben a kérdésben az östörténettel kezdődően máig állást foglalni. Általában egyetértés van a kutatók között, hogy nincs semmilyen szilárd támpontunk a népességszám becsléséhez, különösen nem az etnikai összetétel becsléséhez. Lásd részletesebben Tóth Pál Péter 2011: 23-30. o.

lójától román paraszti tömegek, bolgárok s részben német – betelepedők töltsék ki a hiányzó népesség helyét. Mindezek következtében az ország kisebb-nagyobb térségében körvonalazódni kezdett a belakott föld szláv, illetve román jellege. Ebben, ha nem is meghatározó módon, de a magyarok szélső területekről központi területekre történő vándorlása is közrejátszott. S bár a magyarok országszerte még újabb területeken is megjelentek, azt a számbeli fölényt, amelyet a honfoglalást követően az összlakosságon belül a maguk számára biztosítani tudtak, fokozatosan elveszítik. A bevándorló, betelepülő idegen népesség pedig:

„...oly mértékben megnövelte Magyarországon az idegen etnikumok számát, hogy a spontán asszimiláció nem működött, illetve visszajára fordult. Ettől kezdve nem a magyarság olvasztott magába más népcsoportokat, hanem ez utóbbiak asszimilálták körülölyt, szigetyszerű helyzetbe jutott, népi tömbjeitől elszakított magyarokat.”
(Kristó 2003: 256)

A változás leglátványosabban az erdélyi területeken következett be, ahol – a korábbi évszázadok fejleményei következtében – a román-ság számbeli többsége ettől az időszaktól vált egyre erősebbé. (Makkai 1989: 52; 117; 153) Mindezek következtében tehát a Magyar Királyság a középkor végére jelentős mértékben **idegen etnikumok hazájává vált**.

Az első demográfiai katasztrófa okozta népességveszteség mértékét jól mutatja, hogy több mint száz évnek kellett eltelnie addig, míg az ország lakosainak száma ismét elérte a kétmilliót. Ezt követően pedig mintegy három évszázad egyenletes népességfejlődére volt szükség ahhoz, hogy a lakosság száma – a becslések szerint – 3,5–4 millió legyen, melynek körülbelül 60-80%-át tekintjük magyarnak. S ez lényegében megegyezett a demográfiai katasztrófa előtti magyar s nem magyar anyanyelvűek egymáshoz viszonyított arányával. Kristó Gyula (2003: 258) – mint felső arányt – Mályusz Elemér (1939: 124) 15. század végi lakosságszámra és arányra vonatkozó becslését elfogadta, mely szerint az ország népességének 77 százalékát a magyarság adta. Ez Kristó szerint azt jelentette, hogy a 2 725 000 fős összlakosságból a magyarok száma 1 635 000 és 1 907 500 fő között lehetett.

A 16. század elejére kibontakozó népesedési folyamatokat azonban a mohácsi csatavesztés és az azt követő török hódoltság másfél évszázada újból megtörte. Ez volt a magyar nyelvű közösség Duna-völgyi történelmének **második demográfiai katasztrófája**, amelynek következtében a 18. század elejére:

„...a 80%-os magyar túlsúllyal jellemezhető, középkori etnikai összetétel végérvényesen felbomlott. Főként a török ellenes háborúk során a magyarok száma 3,2 millióról 1,5-re csökkent, a nem magyaroké viszont 1 millióról 1,7-re nőtt. A magyar lakosság a déli területekről, a Bánságból, Bácskából, Szerémségből és Szlavóniából szinte teljesen eltűnt, de többségük elpusztult, illetve elmenekült az Erdélyi-medencéből, az Alföld középső és a Dunántúl déli részéről is.” (Kocsis 1996: 53)

A második demográfiai katasztrófa következtében az ország lakosainak becsült száma kb. egy millió fővel csökkent. Ez együtt járt azzal, hogy a 14. század közepétől a magyarok által elhagyott, a veszteségek hatására elnéptelenedett országrészekbe szlávok, románok vándoroltak, a törökök elől nagy számban menekülő horvátok és szerbek telepedtek be, illetve németeket telepítettek be. Ezek következtében a magyarok összlakosságon belüli aránya a korábbi 60–80%-ról 35–45%-ra csökkent. (Makkai 1989: 52; 117; 153; Rónai é.n.: 11) Mindezek mellett az idegeneknek a magyarok létszámgyarapodásban betöltött addigi kiegészítő szerepe is átalakult. Nemcsak csökkent a magyarok asszimilációs képessége, hanem a más etnikumúakhoz való asszimilálódásuk felgyorsult. Az ekkor lejátszódó népesség mozgások és súlypont áthelyeződések meghatározó szerepet játszottak abban, hogy a 16. századra a Kárpát-medence középső részét (a magyarok többsége az Alföldön élt) elfoglaló magyarságot – lakóterületét is szűkítve – a nem magyar népek gyűrűje vette körül. (Szabó 2005: 87)

Feltételezhetően a második demográfiai katasztrófa okozta veszteségének volt a következménye, hogy a 18. század hetvenes éveiben az ország lakosainak számát (Horvátországgal együtt) – a katonai érdekeket, az adózást szolgáló, vagy a felekezeti megoszlást bemutató részösszeírások alapján – csak 3,2–3,5 millióra becsülték. Ezért meglepetést

okozott, hogy a II. József által elrendelt 1784–1787. évi népszámlálás adatai szerint az ország polgári népességének lélekszáma (Horvátország és Erdély adataival együtt) meghaladta a 8,5 milliót. A népszámlálás során Magyarország és Horvátország területén 7 114 846 főt, Erdélyben pedig 1 440 986 főt írtak össze. Ekkor az összeírás szerint az ország tényleges népessége 8 555 832 fő volt. (Dányi–Dávid 1960: 29) Ebben a számban azonban nincs benne a határőrvidéken élők, a hadsereghez tartozók létszáma, valamint adatfelvételi hibákkal is számolni kell. Mindezeket figyelembe véve feltételezhető, hogy az ország lakosainak a száma 9 milliót meghaladhatta.

Okkal vetődik fel a kérdés, hogy a törökök kiűzését követő nyolc-kienc évtized alatt hogyan következhetett be az ország lakosságának nem várt, jelentős mértékű létszámnövekedése? A feltett kérdésre, mivel sem a XVIII. század eleji népességszámot, sem a bevándorlás tényleges mértékét s mindezek mellett a természetes szaporodás ütemét sem ismerjük szinte lehetetlen pontos választ adni. Amennyiben a bevándorlással kapcsolatban elfogadjuk Kovács Alajos (Kovács Alajos 1929) becslését, mely szerint 1787-ig a bevándorlók és utódaik száma egy millió főt tett ki és, ha a népességszám valóban megduplázódott, akkor a növekedés döntő része a természetes szaporulatból eredhetett. Abban az esetben azonban, ha Szabó István (Szabó 1941: 164) álláspontját fogadjuk el, akkor a népességnövekedés döntő mértékben a törökök kiűzését követő nagyarányú idegen népesség betelepítésnek, beköltözésnek volt az eredménye. Önmagában azt, hogy a népesség veszteséget az ország működőképessége szempontjából rövid idő alatt pótolták, pozitívnak kell tartani. A magyar nyelvű közösség szempontjából azonban annak, hogy a növekedés nem az itt élők, s mindenekelőtt nem a török vérszót túlélő magyarok természetes szaporodásának volt az eredménye, hosszútávra kiható negatív következményei lettek.

A törökök kiűzése után, a 18. század folyamán az idegen tömegek letelepítése, beáramlása következtében olyan hatalmas arányban növekedett meg az ország nem magyar népességének száma, hogy az összlakosságon belül a magyarság – országának történeti határai között – ekkor szorult kisebbségbe. Ebben a folyamatban a nagy volumenű belső vándorlás mellett három tényező:

- 1./ az elszenvedett magyar emberveszteség,
- 2./ az ország nem magyar népeinek 16-17. századi természetes szaporodása,
- 3./ távoli országokból szervezett betelepítések keretében beköltöző idegen népesség játszott meghatározó szerepet.

A lakosság etnikai összetételének magyarság kárára ekkor bekövetkezett radikális átalakulása végérvényesen meghatározta az ország magyar és nem magyar népeinek egymáshoz viszonyított arányát, területi megoszlását s ezekkel együtt a magyar nyelvközösséghez tartozók kárpát-medencei jövőjét és a történeti Magyarország sorsát.

A bekövetkezett folyamatokkal kapcsolatban Szabó István joggal tette fel a kérdést, hogy e nagy népmozgás sodrában milyen magatartást tanúsított a magyarság, hogy az idegen tömegek térfoglalása milyen helyet töltött be az egykori köztudatban, s hogy mi volt a magyarok idegenekkel szembeni magatartásának indítéka. A kérdésekre adott válaszai nem kívánjuk részletesen ismertetni, csupán azt emeljük ki, hogy az első megmozdulások a kialakult helyzettel szemben a magyar nyelv védelme érdekében a 18. század végén bontakoztak ki. Szabó István Baróti Szabó Dávidot idézte, aki szerint az „ősünkről maradt legfőbb kincsünket, (a magyar nyelvet – TPP) ha elveszítjük, elvesztünk.” (Szabó István 1941: 197) A magyar nyelvért (ruháért, táncért) kibontakozott mozgalom tudatosította a magyar elitben, hogy a magyarok létszámának növelése és meghatározó szerepének biztosítása érdekében az ország idegen nyelvű lakosságát asszimilálni kellene. Megjegyezzük, hogy a korabeli viszonyok mellett az idegen tömegek térfoglalásával kapcsolatos negatív következmények felismerését az is hátráltatta, hogy nem volt ismert a lakosság nemzetiségek szerinti megoszlása. (Szabó István 1941: 121-199) Az 1784–1787. évi adatfelvétel – éppen úgy, mint az azt megelőző s az azt követők – nem terjedt ki a lakosság anyanyelv és a nemzetiség szerinti megoszlásának feltárására. S így mintegy fél évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy felismerjék: a 18. század végén a 8,5 millió magyarországi lakos közül csupán 3–3,5 millió főt; azaz az össznépesség 35–41%-át lehetett magyarnak tekinteni. Ez a népesség jelentette azt az alapot, amelyre a magyar nyelvközösség következő közel más félszáz éves, az I. világháború végéig tartó népességfejlődése támaszkodhatott.

A népszámlálást – az 1784 és 1787 között II. József rendeletére megtartott népszámlálás után – 1850/51-ben hajtották végre. Természetesen a közbülső évtizedekről is vannak adatok. Ezek alapján megállapítható volt, hogy 1787-et követően az ország lakosainak száma legalább 3,6, de nem több mint 4,8 millió fővel nőtt. Az 1870-ben megtartott népszámlálás igazolta ezt a feltételezést, ugyanis a népszámlálás szerint az ország lakosainak száma 13,2 millió fő volt, s ez 4,7 millió fős növekedést jelentett. A növekedés jelentőségét növelte az a tény, hogy ez döntően már nem a bevándorlásnak, a betelepítéseknek, hanem mindenekelőtt a lakosság természetes szaporodásának volt az eredménye. Természetesen ebben az időben is érkeztek bevándorlók, de ekkorra a korábbi időszakokat jellemző szervezett betelepítések gyakorlata lényegében befejeződött. Telepítések – az ország lakosságának arányosabb eloszlása, az egyes területek túlnépesedéséből fakadó szociális gondok megoldása érdekében – még ezt követően is történtek, de az új telepések már nem külföldiek, hanem az ország lakói voltak. A népesség lélekszámának növekedését azonban a korabeli egészségügyi viszonyok, a háborúk veszteségei jelentős mértékben visszafogták. (Paládi-Kovács 1993: 1605–1613) Ezek pedig nemcsak a korábbi etnikai egyenlenséget erősítették meg, hanem a népesség nemzetiségek szerinti összetételében is új súlypontok és egyenlőtlenségek kialakulásához vezettek. Ezt tükrözik azok az adatok, melyek szerint a 19. század közepén a népességnövekedés mértéke a Dunántúlon és a Kisalföldön lényegében megegyezett az országos átlaggal, Felső-Magyarországon és az Alföld keleti vármegyéiben azonban már jelentős mértékben az alatt maradt. Az országos átlagot meghaladó népességszám növekedéssel ekkor csak a Duna–Tisza közén, illetve néhány keleti (Borsod, Heves) és déli (Csanád, Csongrád, Temes) vármegyében találkozunk. Mindezek ellenére a bekövetkezett népességnövekedés jelentőségét még egyértelműbbé tette, hogy ez döntően már nem a bevándorlásnak, a szervezett betelepítéseknek, hanem mindenekelőtt a lakosság természetes szaporodásának volt az eredménye. Természetesen ebben az időben is érkeztek bevándorlók. A leglátványosabban a Magyarországra vándorló zsidóság száma növekedett, amely az 1787-et követő hat évtizedben a körülbelül 80 000 főről több mint háromszorosára nőtt. (Kepecs 1993: 37)

Mivel a népesség anyanyelv és nemzetiség szerinti számbavételét ez alkalommal is mellőzték, a magyar és nem magyar etnikumú népesség száma, egymáshoz viszonyított aránya továbbra is homályban maradt. Keleti Károly annak okát, hogy a népszámlálás alkalmával a megkérdezett anyanyelvére, nemzetiségére nem kérdeztek rá az 1850/51. évi népszámlálás adatait közlő, 1857-ben megjelent kötet előszavában megfogalmazottakkal magyarázta, mely szerint:

„...a tapasztalás mutatta, hogy a népszámlálás már önmagában is alig, amaz időben meg éppen nem vala a helyes út arra nézve, hogy e kérdés kielégítően megoldassék. Ez okból s az ily kísérlet megújítása iránti aggodalmak mellett a nemzetiség vagy nyelv föltétele iránti törekvés annál inkább mellőztetett a népszámlálási utasítási javaslatban; miután ezen kérdések más úton való megoldása sokkal kevesebb aggodalomnak volna alávetve s mindenképp használhatóbb eredményeket nyújtana.” (Keleti Károly 1871: 3)

Az ország lakosainak nemzetiség szerinti megoszlása az 1880-as népszámlálás óta ismert. Ekkor, 1880-ban az összlakosság 13 733 672 fő volt, melyből 6 165 088-en vallotta magát magyarnak. 1880-ban tehát az összlakosság csupán 44,9%-át sorolhatjuk a magyar nyelvű közösségbe. Az 1880-as népszámlálás szerint több mint félmillióval többen éltek az országban, mint egy évtizeddel korábban, s ez 3,7%-os népesség növekedését jelentett. Annak, hogy 1870 és 1880 között a népesség lélekszáma csak igen szerény mértékben növekedett, mindenekelőtt az 1866–1867 és az 1872–1874 között pusztító kolerajárvány volt az oka. A csekély arányú növekedés is – a termékenység és a halálozás területi különbözőségei miatt – jelentős eltéréseket takart. A legkiszívóbb népességcsökkenés Bihar (11,8 százalék), Szilágy (13,3 százalék) és Kis-Küküllő (7,9 százalék) vármegyében volt. Az 1870 és az 1880 közötti időszak kilátástalannak ítélt hazai népesedési helyzetét az 1891-es népszámlálás I. kötetében megfogalmazottak jól jellemzik:

„Ez a sötét évtized nemcsak saját önbizalmunkat rendítette meg, discreditálta hazánkat a külföld előtt is. Nem az állam hitelének arról a súlyos megromlásáról beszélek itt, amely már az 1873. évben teljes

nagyságában megmutatkozott, hanem arról a pesszimiztikus felfogásról, mellyel külföld tudományos világa a magyar népesedési viszonyokat tekintette. Sokáig a külföldi szakmunkákban, ha Magyarországról volt szó, a 70-es évek horribilis halálozási aránya s az 1869–80-iki eleményészöleg csekély szaporodása közöltetett, sőt elvétve közöltetik még ma is.” (A Magyar Korona Országáiban... 1893: 30)

Az 1870-es évek második felétől már, de különösen az 1880-as évtizedben az egészségügyi intézkedések következtében jelentős mértékű népességnövekedés következett be, melynek eredményeként 1890-re több mint 1,4 millió fővel gyarapodott a lakosság száma. Ez az előző tíz év 3,7%-os növekedésével szemben jelentős, 10,2%-os növekedést jelentett. A lakosság lélekszáma ekkor 15,1 millió lett. (Keleti 1892: 11) Korábban már szó volt arról, hogy a magyarok többsége a honfoglaláskor a Kárpát-medence központi területét foglalta el, s ezt az eloszlásbeli különbséget a későbbi századok demográfiai katasztrófái még egyértelműbbé tették. Az 1880-as évektől ezt a folyamatot egészítette ki és tette még hangsúlyosabbá, hogy a természetes szaporodás mértéke is az ország központi területén volt a legnagyobb. A központi területeken élő magyarok létszámnövekedésében szerepet játszott az is, hogy a szélső területeken élő magyarok közül számosan szintén a központi területre vándoroltak. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy az itt élő nem magyar ajkú népesség, illetve a perifériákról és más országokból ide vándorló nem magyar anyanyelvűek elmagyarosodása itt volt a legdinamikusabb. Az asszimilációs, valamint a külső és a belső vándorlási nyereség mellett ez volt még az az elem, amely a magyar nyelvű közösség növekedését, össznépességen belüli arányát ezekben az években a központi területek mellett országosan is meghatározta.

A 19. század közepétől Európa nyugati felén a demográfiai folyamatok alakulásában új elemet jelentett a legújabbkori vándorlás. Az ebben résztvevők migrációját döntően már nem a kényszer, hanem a jobb életlehetőség reménye motiválta. Ezt a népességmozgást a korábbival ellentétben ugyanis alapvetően az önkéntesség, a tömegesség és a gazdasági motiváltság jellemezte. Hazánkat ennek a népességmozgásnak a hatása három évtizeddel később érte el. A jobb megélhetés reményében a Magyar Királyság területéről is jelentős tömegek indultak útra az euró-

pai kontinens ipari centrumai felé és a tengerentúlra. Ennek jelentőségét akkor érzékelhetjük igazán, ha figyelembe vesszük, hogy a kivándorlók száma az 1870-es évek első felétől, szinte egy évtizeden keresztül meredeken ívelt felfelé, az ezt követő néhány évben pedig nagyjából azonos szinten stagnált. 1898-tól azonban a kivándorlók száma újból növekedett, melynek következtében az I. világháború kitöréséig több mint két millióan hagyták el Magyarországot.

Az 1880-as években kibontakozott népességfejlődés íve a kivándorlás ellenére az 1890-es évtizedben nem tört meg. A népesség lélekszáma az évtized alatt több mint 1,7 millió fővel nőtt. A közel 11,3%-os népességszám növekedés eredményeként az ország lakosainak száma annak ellenére, hogy az évtizedben 170 ezer fős vándorlási veszteség érte az országot, a 16,8 milliót is meghaladta. Annak következtében pedig, hogy a vándorlási veszteség az ország központi területét kevésbé érintette, ezen a területen 1900-ra a magyar nemzetiségűek/magyarul beszélők aránya még jelentősebbé vált.

Az 1900-at követő évtizedben a népességnövekedés mértéke mérséklődött, melynek következtében a népesség száma 1910-ig már csak 8,3%-al, 1 426 278 millió fővel növekedett. Abban az esetben azonban, ha figyelembe vesszük, hogy az évtized során több mint félmillióan (527 329 fő) külföldre, többségükben a tengerentúlra vándoroltak, a növekedést jelentősnek kell tartani. A kivándorlók nagy száma jogos aggodalmat váltott ki. Az aggodalom hatására 1903-ban törvényt fogadtak el, ami már feltételekhez kötötte a kivándorlást.⁹ Az addig kialakult helyzeten azonban ez nem igazán tudott változtatni, hiszen a kivándorlók fele 1903-at követően is útlevel nélkül hagyta el az országot.

A 19. század végén megindult kivándorlás addig nem látott népességmozgást jelentett. Az európai kikötők adatai szerint a Magyar Királyság

⁹ Lásd az 1903. évi VI. tv. az útlevelről. A ki- és a visszavándorlással kapcsolatos kérdések szakszerű tárgyalása és a belügyminiszter e témakörben való tevékenysége segítése érdekében a törvény elrendelte a *Kivándorlási Tanács* létrehozását. A kivándorlásról szóló új, 1909. évi II. tv. értelmében a *Kivándorlási Tanácsot* e kérdéskörben a belügyminiszter véleményező szervévé szervezték át. A visszatérni szándékozók anyagi támogatása érdekében az említett törvények 29. illetve 35. paragrafusában *kivándorlási alapot* hoztak létre.

területéről 1870 és 1913 között 2 038 383 fő vándorolt el, közülük az amerikai bevándorlási hivatal 1 815 117 fő beutazását regisztrálta. A kivándorlók nemzetiség szerinti megoszlását az 1899 és 1913 között kivándorlók esetében tudjuk.¹⁰ Ezalatt az időszak alatt útnak indulók 26,3%-a magyar, 26,8%- szlovák, 16,6%-a horvát, 15%-a német, 6,9%-a pedig román nemzetiségű volt. (Puskás 1982: 70) A kivándorlók közül 536 095-en vallotta magát magyarnak, melynek következtében a magyar nyelvközösséget az 1910-es népszámlálás alapján 5,4%-os veszteség érte.

A 20. század első évtizedének végére a korábbi évtizedeket jellemző demográfiai folyamatok a modernizáció hatására még egyértelműbbé váltak hazánkban. A népesség nemek és életkor szerinti struktúrája módosult, és lényegesen megváltozott a falvakban és a városokban élők egymáshoz viszonyított aránya. 1890 és 1910 között a városi népesség össznépességen belüli aránya 16,9 százalékról 20,4 százalékra nőtt. A nagyvárosokban a tényleges szaporodás az országos átlagot messze meghaladta: például Nagyvárad 27,9%, Eszék 25,9%, Kolozsvár 23,8%, Debrecen 23,6%, Budapest 20,2%. Az 1910. évi népszámlálás szerint a Magyar Királyságnak – Horvátország nélkül – 18 264 533 lakosa volt. 1870-től negyven év alatt, annak ellenére, hogy közben a kb. 200 ezer fős bevándorlás mellett 1,2 millióan külföldre vándoroltak, az ország lakosainak száma 1,38 szorosára nőtt. (Klinger 1997: 295–313) Jelentősen megváltozott a magyarul tudók aránya is. A 18. század elején, mint arról már korábban szóltunk, a lakosság közel 38 százaléka volt magyar anyanyelvű, ez az arány – jelentős területi eltérésekkel – 1900-ra meghaladta az 50%-ot¹¹, 1910-re pedig 54,5% lett (1. táblázat). Annak ellenére, hogy 1910-ben a magyar nyelvközösséghez tartozók összlakosságon belüli

¹⁰ A kivándorlók összlétszámával kapcsolatos bizonytalanságot növeli, hogy nem ismerjük pontosan azoknak a számát, akik kétszer vagy esetleg többször tették meg az utat a Magyar Királyság és az Amerikai Egyesült államok között. Ezzel kapcsolatban lásd Wyman, M: Round-trip to America. The Immigrants Return to Europe című könyvét. Az I. világháború kitöréséig visszavándorlók száma nem érte el a 300 ezer főt.

¹¹ A Duna–Tisza közén és a Duna jobb partján a lakosság többsége már 1900-ban is magyar nemzetiségű volt, és az itt élő nem magyar nemzetiségűek többsége is beszélt már magyarul. Egészen más volt viszont a nemzetiség szerinti összetétel és a magyarul tudók aránya a Tisza–Maros szögén, az ország északi részén és a Királyhágón túli részeken.

aránya meg sem közelítette a török hódoltság előttit, a magyar nyelvközösséghez tartozók létszáma a 18. század vége és a 20. század első évtizedének vége között legalább háromszorosára, 1880 és 1910 között pedig több mint másfélszeresére nőtt.

Az 1. táblázat adatai a több mint ezer éves népességfejlődés utolsó, 1880-1910 közé eső harminc évének lenyomata. Mindazt, ami a magyar népességfejlődés területén a török hódoltság utáni századokban létrejött, kiformalódott az I. világháborút lezáró békeszerződés következtében történelmi relikvia lett. 1918 után a drasztikusan átalakított demográfiai helyzetben a magyarul beszélők számának jövőbeli alakulásával kapcsolatos várakozások illúzióvá váltak.

1. táblázat. A Magyar Királyság népességének nemzetiségenkénti megoszlása 1880 és 1910 között

Nemzetiség	1880		1900		1910	
	Fő	százalék	fő	százalék	Fő	százalék
Magyar	6 404 070	46,6	8 651 520	51,4	9 944 627	54,5
Német	1 870 272	13,6	1 999 060	11,9	1 903 357	10,2
Szlovák	1 855 451	13,5	2 002 156	11,9	1 946 357	10,7
Román	2 403 041	17,5	2 798 559	16,6	2 948 186	16,1
Ruszin	353 229	2,6	424 774	2,5	464 270	2,5
Horvát	196 781	1,2	198 700	1,1
Szerb	639 986	4,6	520 440	3,1	545 833	3,0
Egyéb	223 054	1,6	244 956	1,4	313 203	1,7
Összesen	13 749 603	100,0	16 838 255	100,0	18 264 533	100,0

(Forrás: Magyarország története ..., 1987: 414)

A nagyhatalmak döntése értelmében ugyanis Csehszlovákiához – a magyarokkal együtt – 3 567 575, Romániához 5 236 305, a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz 1 519 013, Ausztriához pedig 292 588 volt magyar állampolgár került. Közülük Romániában 1 704 851-en, Csehszlovákiában 1 084 345-en, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban 563 597-en, Ausztriában 24 807-en vallották magukat magyarnak. S ez azt jelenti, hogy a magyarok közel 34 százaléka tehát (3 377 564 fő!) kívül rekedt az újrarajzolt magyar határokon.

2. táblázat. A Magyar Királyság területének és népességének változása az I. világháborút lezáró békeszerződés következtében¹²

Ország	Terület (km ²)	Népesség (fő)	Ebből magyar (fő)
Csehszlovákiához,	63 004	3 567 575	1 084 345
Romániához,	102 181	5 236 305	1 704 851
Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz,	21 031	1 519 013	563 597
Ausztriához csatolt	4 026	292 588	24 807
Összesen	190 242	10 615 481	3 377 564

(Forrás: Magyar Tájékoztató Zsebkönyv 1943: 81)

A változások a demográfiai folyamatokat igen érzékenyen érintették. Az új határok közé került Magyarország migrációs vonzása a korábbiakhoz viszonyítva minimálisra csökkent, ennek ellenére a szomszédos országokból, a Magyar Királyság egykori szélső területeiről a volt centrumba való vándorlás továbbra is fennmaradt. A vándorlók etnikai összetétele azonban jelentősen átalakult, mert 1918-at követően döntően már csak a magyarok Magyarországra vándorlása volt megfigyelhető. Ezzel megkezdődött az a napjainkban is tartó folyamat, amelyet némi leegyszerűsítéssel a magyar nyelvközösség tagjainak a magyaroknak meghagyott országterületre történő tömörülésével, létszámának fogyásával és a népesség korstruktúrájának elöregedésével jellemezhetünk.

A fentiek következtében az 1920-as magyarországi népszámlálás – összehasonlítva az 1910. évvel – már egy egészen más népességszámú és etnikai összetételű ország demográfiai viszonyait tükrözte. Az új határok között a magyarok aránya a korábbi 54,6%-ról 89,5%-ra nőtt, a nem magyar nemzetiségűeké pedig 45,5%-ról 10,5%-ra csökkent.¹³ Az ország lakosságának száma ekkor 7 986 879 fő volt, akik közül 7 155 973-an tartották magukat magyarnak. Az ország lakosainak „egyneműsödése”, magyarrá „válása” a következő évtizedekben is folytatódott, melynek következtében 1930-ban már csak a népesség 7,9%-a tartotta magát nem magyar nemzetiségűnek.

¹² A Magyar Királyság területéből részesedett még Lengyelország 589 km² illetve Olaszország 21 km² területtel.

¹³ 1910-ben a Magyar Királyság keretei között a magyarul nem tudók aránya 24,7% volt!

3. táblázat. Magyarország lakosságának etnikai összetétele az anyanyelv szerinti százalékos megoszlása 1920 és 1930 között

Év	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Bunyevác, sokác	Egyéb	Összesen
1920	89,5	6,9	1,8	0,3	0,5	0,2	0,3	0,5	7 986 879
1930	92,1	5,5	1,2	0,2	0,3	0,1	0,2	0,4	8 685 109

(Forrás: Magyarország története... 1987: 414; Glatz 1992: 43)

Az I. világháborút követően a környező országokból Magyarországra jött magyarok pontos számát nem ismerjük. E mozgás volumenét azonban jól érzékelteti az a tény, hogy 1919–1924 között csak a Romániához csatolt területről körülbelül 200 ezren, az ezt követő tíz évben pedig további 130 ezren érkeztek Magyarországra. A magyarországi népesedési folyamatok trianoni döntés és az I. világháború okozta kóros elváltozására utaló szimptomákat a demográfusok igen korán felismerték. Jól látták, hogy a háború okozta népességfogyás, valamint a születésszám közel 50%-os csökkenésének kiegyenlítésére egy emberöltő sem lesz elegendő. Véleményüket az 1930. évi népszámlálás adatait tartalmazó kötet bevezető tanulmányában a következőképpen fogalmazták meg:

„Ez a mély hullámvölgy állandó mozgásban van a magasabb korévek felé. 1920-ban megfigyeltük, hogy az óvodákat néptelenítette el, 1930-ban már a középiskolák alsó osztályaiban maradtak üresen a padok, 1940-ben a fiatal munkáskezek száma lesz kevesebb és így halad tovább a késő öregkorig, de még egy emberöltő múlva sem fog elsimulni, mert ha majd a családalapításra képes korúak számának megritkulásában fog megnyilvánulni a hatása, újabb, bár kisebb hullámvölgy keletkezik a születéseknek ekkoron e réven való elmaradásából, és kezdődik a hullámmozgás megint előlről egy emberöltőn át.” (Magyar Statisztikai Közlemények 1932: 5)

A fenti sorok nemcsak a korabeli hazai népesedési helyzet megközelítőleg pontos leírása, hanem a lehetséges jövő körvonalainak reális felismerése. Sajátos ódon azonban az 1930. évi népszámlálás alkalmá-

val éppen úgy, mint az azt következő évtizedekben és napjainkban is az népesedési folyamatokkal összefüggésben megfélekedtek, vagy tudomást sem vettek arról, hogy Magyarország határain kívül, a szomszédos országokban is élnek magyarok, s hogy a Kárpát-medencei magyarság népesedési folyamatait – országhatároktól függetlenül – a trianoni széttagoltság ellenére egységes egészként vizsgálják.

Az 1930-as népszámlálás alkalmával érzékelt népesedési hullámvölgy kiegyenlítődéására azonban nem jutott idő. A Trianon okozta drasztikus beavatkozás hatása még alig oldódott, amikor a **negyedik demográfiai katasztrófa** már újabb áldozatokat követelt. Ezt megelőzően azonban a hazai népesedési folyamatokat újabb, egymást követő mesterséges beavatkozások érték, amelyek az ország lakosainak számát, az 1930-as országlétszámhoz viszonyítva jelentős mértékben, 56,6%-al megemelték. 1938. november 2-án léptek érvénybe az első bécsi döntés rendelkezései, melynek következtében Felvidék, Csehszlovákia döntően magyarlakta területe, s ezzel együtt az ott élő magyarok 90%-a visszakerült Magyarországhoz. Ezt 1939. március közepén Kárpátalja, 1940 szeptemberében Észak-Erdély, 1941 tavaszán pedig Délvidék Magyarországhoz történt visszacsatolása követte. Mindezek következtében az ország lakosainak száma 1941-re 4 919 567 fővel gyarapodott, területe pedig 78 680 km²-rel lett nagyobb.¹⁴ Az etnikai arányok ismét átalakultak, mivel a visszakerült területeken élő népességnek csak közel 51%-a (2 507 511 fő) volt magyar nemzetiségű (4. táblázat).

Az 1941 közepére kialakult népesedési helyzet azonban nem bizonyult tartósnak. Kitört a II. világháború s az ezt lezáró békeszerződés rendelkezései következtében nemcsak a néhány évvel korábban visszakapott területek magyar lakossága veszett el, hanem három újabb település is.¹⁵ Az egymást követő újabb és újabb mesterséges beavatkozások szükségszerűen átalakították a népesség etnikai összetételét, melynek következtében az összlakosságon belül a nem magyar nemzetiségűek

¹⁴ A változások belső átrendeződést is előidéztek. 1940-1944 között mintegy 200 ezer román nemzetiségűek vándorolt el Észak-Erdélyből, illetve hasonló számban hagyták el a magyarok a Romániának ítélt Dél-Erdélyt

¹⁵ Dunacsúnt, Horvátjárfaút és Oroszvárat ekkor csatolták Csehszlovákiához. Az ország szétesését követően ezek a települések a Szlovák Köztársasághoz kerültek.

aránya ismét jelentéktelenné vált. A negyedik demográfiai katasztrófa súlyosságát tükrözi, hogy a háború katonai és polgári áldozatainak – közöttük a magyar zsidóság jelentős része s a hazai cigánység egy részének elpusztítása – száma az I. világháború ember veszteségét jelentősen meghaladta. (Für 1989: 35; Szabó A. 1989: 66-77) Stark Tamás (2000: 436) kutatásai szerint a háború alatt mintegy 790 ezer–1070 ezer magyar veszttette életét. A háborús mobilitás pedig közvetlenül jóval több, mint félmillió polgárt érintett. Azoknak a pontos számát, akik közülük a magyar nyelvközösséghez tartoztak ne ismerjük. A háborút megelőző etnikai arányok ismeretében azonban a veszteség mértékét jelentősnek kell tartanunk.

4. táblázat. *Magyarországhoz 1938–1941 között visszakerült területek népességének etnikai összetétele*

Nemzetiség	Felvidék	Kárpátalja	Észak-Erdély	Délvidék
Magyar	751 951	63 025	1 343 695	348 840
Német	17 354	57 435	47 508	178 221
Szlovák	84 905	20 449	20 885	30 153
Román	360	11 385	1 069 211	385
Horvát	223	141	83	87 994
Szerb	26 171	13	108	150 336
Rutén	8 941	342 029	20 622	10 754
Egyéb	66 537	2 010	21 647	136 196
Összesen	956 442	496 487	2 523 759	942 879

(Forrás: Magyar tájékoztató zsebkönyv 1943: 84-111)

A II. világháborút követő hazai belpolitikai viszonyok nem segítették a népesség gyors reorganizálódását. Nemcsak a háború végén elmenekült magyar állampolgárok egy részének visszatérése maradt el, hanem újabb és újabb menekültek indultak Nyugat felé. A háborús veszteségek és a kivándorlók ellenére az ismét elcsatolt területekről visszavándorlóknak és átköltözőknek köszönhetően azonban, az 1941-es ország létszámhoz viszonyítva 1949-ben, csupán 111 275 fővel volt kevesebb az ország lakosainak száma. Az itt élők, és az ide érkezettek közül szinte mindenki magyarnak tartotta magát, melynek következ-

tében 1941-hez képest a nem magyar etnikumhoz tartozók száma több mint egyharmadára, 100 159 főre csökkent. 1941 és 2011 között évtizedről-évtizedre Magyarország népességének nemzetiség szerinti megoszlását az **5. táblázat** összefoglalóan tartalmazza. A változások sorából kiemelkedik a magukat magyarnak vallók számának rendszerváltozást követő csökkenése és ezzel ellentétben a nemzetiségekhez tartozók létszámának gyors gyarapodása.

1947-et, a kommunista hatalomátvételt követően az ország határait lezárták, melynek következtében a nyugatra irányuló szabad mozgásra, kivándorlásra, menekülésre már alig volt lehetőség. Az 1949-ben az osztrák-magyar, majd nem sokkal később a jugoszláv-magyar határon kiépített drótkerítés és aknazár volt hívatott arra, hogy az illegális határátlépéseket megakadályozzák. Azt, hogy a határzár hogyan is működött jól jelzi, hogy kilenc év alatt, 1947 és 1956 októbere között mindössze 3524-en hagyták el az országot. Az emigráltak pontos számát – a kérdés egykori szigorúan titkos jellege és a statisztikai adatszolgáltatás hiánya miatt – nem ismerjük. A hazai magyar nyelvközösség számának növekedésében azonban nemcsak a határok lezárása, hanem az 1956-ig érvényben lévő szigorú abortusztörvény is szerepet játszott. (Szabó 1999: 25-38) Mindezek következtében joggal feltételezték, hogy ha nem is jelentős, de egy mérsékeltnek mondható népességnövekedés a további évtizedekben is biztosítható lesz. Ezt a várakozást az 1960. évi népszámlálás adatai még igazolták, hiszen – az 1949-es adatokhoz viszonyítva – az 1956-ban eltávozott 201 029 fő ellenére az ország lakosainak száma 7,6 százalékkal növekedett. (Tóth 1997a: 65) A lakosság számának növekedése még a következő két évtizedben is folytatódott, bár mértéke már szolidabb lett. 1970-re 3,4%-kal, a következő évtizedben pedig, a bevezetett családtámogatási intézkedések hatására 3,9%-kal bővült. A további népességnövekedéssel kapcsolatos várakozások azonban már nemcsak hogy nem következtek be, hanem azzal ellentétes folyamatok váltak meghatározóvá. (Józan 2003: 41–45) A demográfusok a termékenységsökkenés és a magas halandóság következményeit felismerve, már 1959-ben felhívták a politikusok figyelmét a népességfogyás bekövetkezésére, amely két évtizeddel később be is következett. (Péter 1990: 129–137)

5. táblázat. Magyarország népessége nemzetiségek szerint, 1941–2011

Nemzetiség	1941	1949	1960	1980	1990	2001	2011
Népesség	9 316 074	9 204 799	9 961 044	10 709 463	10 374 823	10 198 315	9 937 628
Ebből:							
Magyar	8 918 868	9 104 640	9 837 275	10 638 974	10 142 072	9 416 045	8 314 029
Nemzetiségek							
Bolgár	1 358	3 556
Cigány (roma)	27 033	37 598	56 121	6 404	142 683	189 984	308 957
Görög	2 509	3 916
Horvát	4 177	4 106	14 710	13 895	13 570	15 597	23 561
Lengyel	2 962	5 730
Német	302 198	2 617	8 640	11 310	30 824	62 105	131 951
Örmény	620	3 293
Román	7 565	8 500	12 326	8 874	10 740	7 995	26 345
Uzsin	1 098	3 323
Szerb	3 629	4 190	3 888	2 805	2 905	3 816	7 210
Szlovák	16 677	7 808	14 340	9 101	10 459	17 693	29 647
Szlovén	1 731	1 930	3 025	2 385
Ukrán	5 070	5 633

1980-tól tehát a hazai népesség lélekszáma csökken.¹⁶ Ennek mértéke 1980–1990 között 3,1%-os, az azt követő évtizedben pedig 1,7%-os lett. Az 1980-as népességszám 2001-re 513 950 fővel lett kevesebb, s ez 4,8%-os népességszám-csökkenést jelent. A népességfogyás 2001-et követően is folytatódott, melynek következtében 2011-ben megtartott népszámlálás 260 687 fővel kevesebb személyt talált az országban, s ez tíz év alatt újabb 2,55%-os népességfogyást jelentett. Az 1980 és 2015 közepe közötti közel 35 év alatt összességében több mint 850 ezer fővel lettünk kevesebbek. A statisztikai adatszolgáltatás alapján a magyarok számát az alacsony termékenységi és a magas halálozás mellett még két tényező csökkenti:

- 1./ a hazai kisebbségek összlakosságon belüli arányának növekedése az 1990-es népszámlálás alkalmával, amikor a hazai cigány

¹⁶ A hazai termékenység elsőként Európában a reprodukciós szint alá csökkent, s ezzel együtt a születési arányszám a világon Magyarországon süllyedt a legalacsonyabbra.

népesség száma több mint huszonkétszeresére, a németeké pedig kétszeresére növekedett, már nyilvánvalóvá vált. Ez a tendencia a következő évtizedben folytatódott, melynek következtében 2001-től a már korábban nem „létező”, például görög, lengyel, örmény, ruszin, ukrán kisebbségek is „megjelentek”. Természetesen „megjelenésük” nem az 1990-et követő migrációs folyamatoknak köszönhető, hiszen döntő többségük magyar állampolgárként korábban is itt élt, de az egykori viszonyok következtében célszerűbbnek tartották, hogy a népszámlálási íven magyarként szerepeljenek.

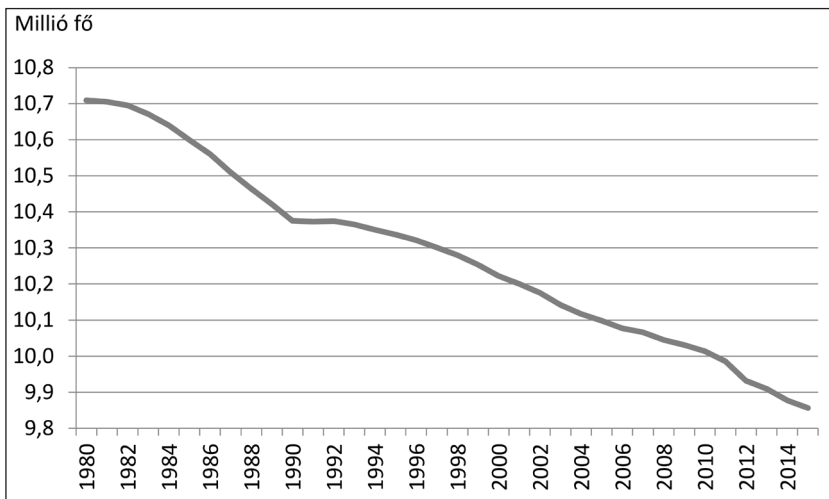
- 2./ A magyarság számát csökkentő másik tényező pontos okát még nem lehet tudni, ennek ellenére arra a sajátos jelenségre is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy évtizedről évtizedre növekszik – az adatfelvétel hiányosságának következtében is – azoknak a száma, akik nem sorolják magukat a magyar nyelvközösséghez. Ezek száma 1949-ben 100 159 fő volt, tíz évvel később 123 764 fő lett. Húsz évvel később ez a szám 70 489 főre csökkent. Ettől kezdve viszont folyamatosan nő: 1990-ban 232 751-en, 2001-ben 782 270-en, 2011-ben pedig a statisztikai adatok szerint 1 623 599 fő, közöttük a nemzeti kisebbségek nem tekintették magukat a magyar nyelvközösséghez tartozónak.

A hazai magyar nyelvközösségből 1947–1989 között 523 579 fő távozott külföldre. Közülük több mint 200 ezren 1956. október 23. és 1957. május 26. között hagyta el az országot, vagyis néhány hónap alatt a lakosság mintegy 2%-a menekült el (Az illegálisan külföldre...1990: 896–1003). A forradalmat követő „csendes” évtizedekben – 1960 és 1989 között – a legális és az illegális kivándorlók évenkénti száma 1886 és 7880 között mozgott. (Tóth 1997a: 65) Az 1956-os exodust követő 32 évben tehát – népesedési következményeivel együtt – közel annyian távoztak az országból, mint a forradalmat követő hónapokban. Összességében tehát 1956 és 1990 között a kivándorló magyar állampolgárok száma meghaladta a 370 ezer főt. Nemzetiség szerinti megoszlásukkal kapcsolatban nem állnak rendelkezésre adatok, az ország etnikai összetételének megfelelően azonban okkal feltételezhetjük, hogy döntő több-

ségük a magyar nyelvű közösséghez tartozott. Ugyanezekben az években a szomszédos országokban élő magyarok közül is érkeztek az országba. Számuk valamivel több volt, mint 150 ezer fő, s ez részben pótolta a kivándorlás okozta népességvesztést.¹⁷

Az 1980-tól 2014-ig bekövetkezett népességfogyást, a népesség-szám folyamatos csökkenését a táblázatok adataihoz viszonyítva szemléletesebben mutatja be az 1. ábra.

1. ábra. Magyarország népesség száma, 1980-2015

Forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html

A grafikon 10 709 000-ről indul, és 1990-ig meredeken esik le. Ekkor az ország lakosainak száma 10 375 000 volt, majd három éven át a lakosság száma nagyjából ugyanennyi maradt. 1993-tól azonban megszakítatlan a hazai népesség fogyása, melynek következtében 2015-ben Magyarország népességének száma már csak 9 856 000 volt.

¹⁷ Az adatok a görög, a közép- és dél-amerikai menekültek számát nem tartalmazzák.

6. táblázat. Az európai országokban tartózkodó magyar állampolgárok száma (stock) és megoszlása 2001-ben és 2014-ben (január 1.)

Célország	2001		2014	
	N	%	N	%
Ausztria**	12 729	14,0	46 264	14,0
Belgium	1 534	1,7	5 996	1,8
Bulgária	95	0,1	148	0,0
Ciprus*	–	–	513	0,2
Csehország	418	0,5	1 522	0,5
Dánia	391	0,4	3 311	1,0
Egyesült Királyság	4 273	4,7	74 495	22,6
Észtország	–	–	45	0,0
Finnország	654	0,7	1 784	0,5
Franciaország*	2 961	3,3	4 183	1,3
Görögország*	538	0,6	748	0,2
Hollandia	1 538	1,7	10 280	3,1
Írország	–	–	7 765	2,4
Izland	49	0,1	155	0,0
Lengyelország*	403	0,4	537	0,2
Lettország	13	0,0	21	0,0
Liechtenstein	–	–	37	0,0
Litvánia	8	0,0	18	0,0
Luxemburg*	143	0,2	935	0,3
Málta*	12	0,0	133	0,0
Németország	54 437	59,8	123 736	37,5
Norvégia	291	0,3	2 653	0,8
Olaszország	2 817	3,1	7 483	2,3
Portugália	158	0,2	424	0,1
Románia	269	0,3	1 632	0,5
Spanyolország	778	0,9	9 285	2,8
Svájc	3 559	3,9	11 596	3,5
Svédország	2 988	3,3	5 911	1,8
Szlovákia	–	–	8 134	2,5
Szlovénia	51	0,1	279	0,1
Együtt	91 107	100,0	330 023	100,0

(Forrás: Gödri Irén 2015: 207)

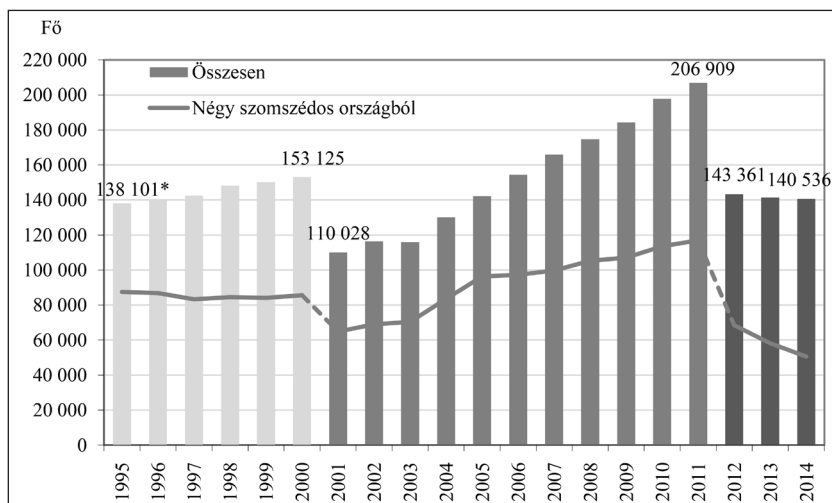
Eurostat adatbázis (frissítve: 2015. május 25-én), *2014-es adat helyett 2011-es (Census Hub); **Ausztria 2014: Statistik Austria (2015); – adathiány.

Az I. világháború után létrehozott közép-európai országok a rendszerváltoztatások következtében szétestek, ennek ellenére, mivel a béke-rendszert kialakító nagyhatalmak érdekei ezen a területen változatlanok, a szomszédos országoknak adott magyarlakta területek státusa nem módosult. Abban az esetben pedig, ha a szomszédos országokban a kisebbségekhez való viszony alapvetően nem változik meg, az elkövetkező időszakban is folyamatosan várható az ott élő magyarok vándorlása Magyarországra vagy egy harmadik országba, amely közvetett és közvetlen formában is a magyar nyelvközösséghez tartozók számát apasztja. Hasonló következményekkel járnak azok a törekvések is, amelyek Magyarországot mind egyértelműbben a nemzetközi munkaerő-áramlásba kívánják bekapcsolni. Az európai országokban tartózkodó magyar állampolgárok száma egy bő évtized alatt megháromszorozódott (6. táblázat). Az elvándorlás és a külföldi munkavállalás üteme – bár van visszavándorlás is – a 2010-es évek végétől nő, melynek következtében a nyelvközösség törzséhez tartozók száma csökken.

A magyar nyelvközösséghez tartozók számának növelését a magyarok természetes szaporodásának emelkedésével és az asszimilálódott bevándorlók népességpótlásban játszott pótlólagos szerepével lehet elérni. Jelenleg és az elkövetkezendő évtizedekben azonban a természetes szaporodás jelentős mértékű emelkedésével nem számolhatunk, marad tehát a migráció által biztosított pótlólagos erőforrás. Abban az esetben azonban, ha a népességfogyás ütemének csökkentésében a vándorlási nyereségnek jelentősebb szerepet kívánunk szánni, akkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy várhatóan, mint eddig ezután is az országba jövő és/vagy itt dolgozó, letelepedő migránsok jelentős részét a szomszédos országok magyar közösségei adják. Nem kérdéses, hogy Magyarország számára a népesség utánpótlásnak ez a módja a legegyszerűbb, nem is beszélve arról, hogy kisebb költségekkel jár, mint egy standard vendégmunkás program. Ez igaz, mégsem hagyható figyelmen kívül, hogy az ide érkezők lényegesen nem javítják a hazai alacsony termékenységi rátát, hatásukra lényegesen nem javulna a lakosság demográfiai összetétele. Ezek azonban eltörpülnek ahhoz a veszteséghez képest, amelyet ez a „megoldás” a Kárpát-medencei magyar nyelvközösség számának alakulása szempontjából jelent. A 2. ábra alapján nagy

pontossággal nyomon követhetjük azoknak a Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgároknak a számát is, akik a szomszédos négy országból 1995 és 2014 között érkeztek az országba. Jól látható, hogy ha némi ingadozással is, de a Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok 55–65%-át ők adják. Az ábra szerint 2011-től a szomszédos országokból érkezettek létszáma jelentős mértékben csökkent. A csökkenés azonban látszólagos, mert a „hiányzó” részt azok a szomszédos országokból érkezettek adják, akik 2011-től az egyszerűsített honosítási eljárással magyar állampolgárok lettek.

2. ábra. Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok és ezen belül a négy szomszédos országból érkezettek száma, 1995–2014 (január 1.)

(Forrás: Gödri Irén 2015: 187–211)

Abban az esetben tehát, ha a népesség pótlására a migrációs csatornákat a jövőben is az eddigieknek megfelelően használjuk, akkor szembe kell nézni azzal a pénzben nem kifejezhető veszteséggel, amelyet magunknak, s ezzel együtt a magyar nyelvű közösség egészének okozunk. Tiszában kell lennünk azzal, hogy a trianoni határok közé szorított Magyarország mind ez ideig döntően csak a határokon kívül maradt magyarok számára jelentett (jelent) vonzást, amelynek következtében Magyarországra vándorlásuk

nem a magyar népesség lélekszámát, hanem csak a hazánkban élő magyarokét növeli. Ezek a népességmozgások pedig nemcsak „egyeneműsítik” a hazai lakosság etnikai összetételét, hanem irreverzibilissé teszik a magyarok által lakott területek összeszűkülését, fokozatos kiürítését. A fiatalabb korosztályokhoz tartozók áttelepedésének hatására ugyanis a szomszédos országok magyar közösségeihez tartozók száma csökken, termékenységük alacsonyabb, korstruktúrájuk pedig öregebb lesz. Az áttelepülők hiánya – a fentiekben említett demográfiai folyamatok mellett – tovább szűkíti azt a teret, amelyet még magyarok laktak be, s ezzel akaratlanul elősegítik a szülőföldön maradó szórványhelyzetbe kerülését, és felgyorsítják a már szórványhelyzetben élők többségi néphez történő asszimilálódását. A más nemzetiségűek, a magyarok által elhagyott, „kiürített” helyek betöltésével pedig semmissé válnak azok az értékek, amelyeket az addig ott élő magyarok a századok során létrehoztak. Mindaz azonban, amit a fentiekben megfogalmaztunk nemcsak egy valamikor bekövetkező valóság víziója. A kivándorlók és az áttelepülők hiánya – az alacsony termékenység és a többségi néphez történő asszimilálódás mellett – már napjainkban is egyre súlyosabb gondot okoz a környező országokban élő magyar közösségek számára. A tendencia egyértelmű, hiszen amíg az 1910. évi népszámlálás szerint 3 221 000 volt az elcsatolt területeken élő magyarok száma, addig ez a szám 1991-re valamivel több mint fél millióval, 2 667 000-re csökkent (Hoócz 1996: 937). A magyarok népesedési „tér” vesztését a százalékos arányok még egyértelműbben tükrözik. A Kárpát-medencében élő magyarok aránya az 1910. évi 32,1%-ról 1991-re 20,7%-ra esett. Természetesen a folyamat ezzel nem állt meg. 2001-ben ugyanis a Kárpát-medencében élő magyarok száma már csak 2 174 921 volt, arányuk pedig 17,6 százalék lett.

A népességcsökkenés, mint Magyarországon, úgy a Kárpát-medencében élő magyarok körében se állt meg, hiszen számuk a 2001-ben és 2002-ben végrehajtott népszámlálás szerint a tíz évvel korábbihoz viszonyítva csupán Ausztriában (2001) nőtt 21,2%-kal, a többi országban csökkent. A csökkenés mértéke Horvátországban (2001) 26,2%, Magyarországon (2001) 6,6%, Romániában (2002) 11,7%, Szlovákiában (2001) 8,2%, Szlovéniában (2001) 27%, Szerbiában (2001) 14,7%, Ukrajnában (2001) 4% volt. A helyzet a következő tíz évben sem változott. Romániában a 2011-es népszámlálás alkalmával már csak 1 217 ezren vallották magu-

kat magyarnak, vagyis tíz év alatt közel 200 ezer fővel (13,6%) csökkent a magyar nyelvű közösség Romániában élő tagjainak száma. Szlovákiában is hasonló folyamatok játszódtak le. Itt ugyanis azoknak a száma, akik 2011-ben is a magyar nyelvű közösséghez tartoztak 62 ezer fővel (közel 12%-al) lett kevesebb, mint amennyi 2001-ben volt. Szerbiában, miután 2001 óta nem tartottak népszámlálást, a magyarok jelenlegi számát csak becsülni lehet. Napjainkban számuk valószínűleg 250 ezerre tehető, s ez azt jelenti, hogy 2001 és 2011 között mintegy 40-45 ezer fővel (14%-al) csökkent a magukat magyarnak vallók száma. Ukrajna esetében továbbra is a 2001-es népszámlálási adatok állnak rendelkezésre, mely során 152 ezren vallották magukat magyarnak. Feltételezhetően ez esetben is 10% körül lehetett a csökkenés aránya. Horvátországban 14 048-an, Ausztriában kb. 10 ezren vállalták magyarságukat. Szlovéniában pedig mintegy négy ezer főre tehető az ott élő magyarok száma. Mindez azt jelenti, hogy a magyar nyelvű közösség szomszédos országokban élő tagjainak száma a 21. század első évtizedének végére 2 089 518 főre csökkent. Abban az esetben, ha csak a környező országokban élő magyarok 2000 utáni létszámának alakulását nézzük, arányuk a velük együtt élő nem magyar nemzetiségűekhez viszonyítva a 2001 körüli 14,2%-ról tíz év alatt 12,2% lett (7. táblázat).

7. táblázat. *A magyarok száma a népszámlálási adatok 2001 körül, 2011 körül a Kárpát-medencében*¹⁸

	Lakosság 2001	Magyar nemzetiségű	Lakosság 2011	Magyar nemzetiségűnek vallotta magát
Magyarország	10 198 315	9 416 045	9 937 628	8 314 029
Erdély	7 221 733	1 415 718	6 789 250	1 216 666
Szlovákia	5 379 455	520 528	5 397 036	458 467
Vajdaság	2 031 992	290 207	1 931 809	251 136
Kárpátalja	1 254 614	151 516	1 249 000	141 000
Muravidék	120 875	5 445	118 988	4 000
Burgenland	277 569	6 641	286 215	10 000
Észak-Baranya megye	330 506	9 784	305 032	8 249
Kárpát-medence össz.	26 815 059	11 815 884	26 014 958	10 403 547

(Forrás: Kapitány 2015: 239)

¹⁸ A táblázat Kapitány Balázs tanulmányában megjelent adatok felhasználásával készült.

Az új államalakulatok létrejöttétől napjainkig a népszámlálások szerint 1 288 080 fővel kevesebb magát magyarnak valló személy él a szomszédos országokban. Ez azt jelenti, hogy az eltelt közel száz év alatt 40,6%-os volt a csökkenés. A tényt tudjuk, de hogy a népességszűkülésben milyen szerepe volt a termékenységből fakadó fogyásnak, Magyarországra vagy egy harmadik országba történt vándorlásnak, illetve az asszimilációnak pontosan nem ismerjük.

Senki számára nem lehet kétséges, hogy a vándorlási egyenleg közvetlenül, vagy közvetett módon csökkenti, vagy növeli a magyar nyelvű közösséghez tartozók számát. Az elmozdulások hatása azonban nem egyszerűes, hiszen a bevándorlók utódaikkal, a kivándorlók pedig utódaik hiányával nemcsak az adott időszak demográfiai folyamataira hatnak, hanem tovagyűrűző hatásuk a későbbi népesedési eseményekben is kimutatható. A népességmozgással kapcsolatban említést kell tenni arról is, hogy a magyar nyelvű közösség szempontjából jelentős különbség van aközött, ha a környező országokból elvándorló magyar Magyarországon, vagy egy harmadik országban kíván-e új életet kezdeni. Abban az esetben ugyanis, ha az úti cél Magyarország, akkor ez rövidtávon közvetlen formában nem csökkenti a magyar nyelvű közösséghez tartozók számát. Közvetett módon azonban igen, mert a szomszédos országokban kisebbségben élő magyarok egy részének áttelepedése – miközben **mérsékli a Magyarországon élő magyarok fogyását**, és ideig-óráig elodázza az előregedésből származó gazdasági, szociális problémák megoldását – a maguk mögött hagyott népesedési hiánnyal *felgyorsítja* s egyértelműen **visszafordíthatatlanná teszi a Kárpát-medencei magyar nyelvű közösség lélekszámának fogyását**.

Mindez egyben azt is jelenti, hogy 1918-tól a magyarok szempontjából nemzetközi vándorlás népességpótlásban játszott szerepe ellentétes azzal, amit az ezt megelőző évszázadokban betöltött. Ezt, valamint a nyolc országban zajló Kárpát-medencei magyar nyelvű közösség népesedési folyamatainak valós természetét a rendszerváltoztatással összefüggő radikális változások tudatosították. Az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején bekövetkezett népességmozgások tették egyértelművé, hogy a magyar nyelvű közösség körében lejátszódó demográfiai folyamatokat – az 1918-ban bekövetkezett széttagoltság, és közel kilencven éves „szétfejlő-

dése” ellenére – csak akkor ismerhetjük meg, ha azokat együtt, egységes folyamatként vizsgáljuk. A magyarországi és a szomszédos országokban élő magyar nyelvközösségekhez tartozók létszámának, korstruktúrájának stb. alakulása ugyanis csak látszólag független egymástól, és nemcsak hogy feltételezi egymást, hanem kölcsönhatásai felerősíti és kiteljesíti azokat a demográfiai eseményeket, amelyek a Kárpát-medencei magyar népességfejlődés 1918 utáni korszakával kezdődtek meg. S ez egyben azt is jelenti, hogy a hazai népességfejlődéssel kapcsolatos intézkedéseket a magyar nyelvközösség jövője érdekében újra kell gondolni. Tudomásul kell venni, hogy **mindaz, amit a népesedési folyamatok területén Magyarországon zajlik, csak része a magyar nyelvközösség népesedési folyamatainak, de nem azonos azzal.**

A magyar népességfejlődést drasztikusan keresztbe metsző demográfiai katasztrófák s az azokat kiegészítő tényezők kumulatív hatása következtében (vagy annak ellenére) a legutolsó népszámlálás adatai szerint a Kárpát-medencei magyar nyelvközösségekhez tartozók száma még mindig 10 409 567, melyből 8 409 048-an Magyarországon, 2 089 518-an pedig a szomszédos országokban élnek.¹⁹ Abban az esetben azonban, ha az eddigi gyakorlaton nem változtatunk, akkor a magyar nyelvközösség – összes negatív következményével együtt –tovább halad az I. világháború után megkezdett úton. Mindaddig pedig, amíg a Kárpát-medencei magyar népességfejlődés érdekeit is figyelembe vevő magyarországi népesedéspolitika és ezzel együtt a nemzetközi vándorlás népességfejlődésben játszott szerepének napjaink népesedési viszonyaival kapcsolatos újragondolását nem sikerül elvégezni nem lehet más célunk, mint hogy ne rontsuk tovább a jelenlegi állapotokat. Addig is, amíg ez nem

¹⁹ Az itt közölt és a 8. táblázatban a 2011-es évre vonatkozó adattal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy pontosan nem tudjuk, hogy 1 528 575 fő a népszámlálás anyanyelvre vonatkozó kérdésére miért nem válaszolt. Nagy a valószínűsége annak, hogy mivel ez a kérdés már nem tartozott a kötelezően megkérdezendők közé feltételezhető, hogy ezt a kérdést a kérdezőbiztos igen sok esetben már fel sem tette. A másfél milliós népességben a meg nem kérdezettek mellett lehetnek magyar anyanyelvűek, akik nem kívántak nyilatkozni, lehetnek kétnyelvűek (közülük lehetnek, akik vállalják a magyart is anyanyelvűként, és mások, akik nem vállalják a magyart, bár beszélnek magyarul), és lehetnek olyanok is, akik nem tudnak magyarul vagy csak törve és természetesen olyanok is, akiknek nem a magyar az anyanyelve.

válíkat valósággá a magyar nyelvközösség létszámának megőrzése érdekében a hazai népesedéspolitikának nem lehet más célja minthogy minden újszülött egészségesen és megfelelő ismeretekkel felvértezve kezdje felnőtt életét, illetve hogy az idő előtti halálozás okainak felszámolásával a népességfogyás ütemét mérsékeljük. E két feltétel megvalósulása esetén ugyanis – még a jelenlegi szinten konzerválódó termékenység mellett is – a népességfogyás mérséklésében anélkül érünk el eredményt, hogy abban a szomszédos országokból áttelepülő magyarok fontosabb szerepet játszanának.

8. táblázat. *Magyarország lakosságának anyanyelv szerinti megoszlása 1900-2011 között*

Év	Népesség száma	Magyar
1900*	6 854 415	5 890 999
1910*	7 612 114	6 730 299
1920	7 986 875	7 155 979
1930	8 685 109	8 000 335
1941**	9 316 074	8 655 798
1949	9 204 799	9 076 041
1960	9 961 044	9 786 038
1970	10 300 996	10 152 366
1980	10 709 463	10 579 898
1990	10 374 823	10 222 529
2001	10 198 315	9 546 374
2011	9 937 628	8 409 048

* Mai országterületre számolva.

** A bécsi döntés értelmében megnagyobbodott területre számolva.

A 8. és a 9. táblázat az eddigiekben megfogalmazottak összegzéséül a népszámlálások adatai alapján Magyarországon, illetve az I. világháborút követően a szomszédos országban élő, magukat magyarnak vallók számát tüntettük fel. A két táblázat adatai nemcsak az egykori múlt, az éppen magunk mögött hagyott évtizedek számokba rögzített valósága, hanem a Kárpát-medencében élő magyarság népességfejlődésének jövőbeli lehetőségét is magába foglalja.

9. táblázat szomszédos országokban élő magyarok száma 1910–2011 között

Év	Népesség száma	
1910	3 221 000	
1938-41 között*	2 507 511	
1991	2 667 000	
2001	2 174 921	**2 399 839
2011	2 089 518	**2 109 518

* 1938–1941 között Magyarországhoz visszakerült területeken magukat magyarnak vallók száma

** A nem válaszolókkal korrigált arány. Forrás: Kapitány 2015

Irodalom

- A MAGYAR KORONA ORSZÁGAIBAN 1893. A Magyar Korona Országaiiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei, I. rész. Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság.
- A MAGYAR SZENT KORONA ORSZÁGAINAK 1918. A magyar szent korona országainak kivándorlása és visszavándorlása, Budapest: Magyar Statisztikai Közlemények, új sorozat.
- AZ ILLEGÁLISAN KÜLFÖLDRE...1990. Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai. Statisztikai Szemle, 12. sz.
- DÁNYI DEZSŐ–DÁVID ZOLTÁN (szerk.) 1960. Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára–Művelődési Minisztérium levéltári osztálya.
- ELEKES DEZSŐ 1938. Trianon mérlege. Magyar Statisztikai Szemle.
- ENGEL PÁL 1990. Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig (Magyarok Európában I.). Budapest: Háttér Kft – Teka.
- ERDÉLY TÖRTÉNETE 1986. I–III. kötet Budapest: Akadémiai Kiadó.
- FÜR LAJOS 1989. Mennyi a sok sírkereszt? Magyarország embervesztése a második világháborúban (második kiadás). Budapest: Püski Kiadó.
- GLATZ FERENC 1992. Kisebbségi kérdés Közép-Európában. História, 11. sz. melléklet.
- HISTÓRIA PLUSZ 1992. 43.
- GÖDRI IRÉN 2015. Nemzetközi vándorlás. In. Demográfiai portré 2015. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet:
- HOÓZ ISTVÁN 1996. A nemzetiségi struktúra átalakulása a Kárpát-medencében. Statisztikai Szemle, 74. évf. 11.
- KAPITÁNY BALÁZS 2015. Külhoni magyar közösségek. In. Demográfiai portré 2015. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- KELETI KÁROLY 1892. Hazánk népe 1890-ben, Akadémiai Értesítő, Budapest, 20. sz.
- KELETI KÁROLY 1871. Bevezetés. Népszámlálás eredményei. Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Pest Nyomtatott az Athenaeum Nyomdában
- DR. KEPECS ANDRÁS 1993. A népesség száma településenként (1840–1941). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal
- KOCSIS KÁROLY 1996. Az etnikai térszerkezet változásai a Kárpát-medencében (896–1920). In.: Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyháza : Bessenyei György Tanárképző Főiskola,.

- KOVÁCS ALAJOS 1929. A nemzetiségi statisztika problémái. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1929. 2. sz.
- KLINGER ANDRÁS 1997. Magyarország népessége a népszámlálások alapján. In.: Kovács József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (1896–1995). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KRISTÓ GYULA 2003. Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest: Kisebbségkutatás könyvek.
- KRISTÓ GYULA 2003. Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest: Kisebbségkutatás könyvek.
- MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE...1987. Magyarország története, 1890–1918. 7. kötet. Budapest.: Akadémiai Kiadó.
- MAGYAR STATISZTIKAI ÉVKÖNYV 1942. Budapest. 1942.
- MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK 1932. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 83. kötet I. rész, Budapest.
- Az 1930. évi népszámlálás. 1. r. Demográfiai adatok községek és külterületi lakothelyek szerint. 1932. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (közread.), Kovács Alajos (előszó), Mozolovszky Sándor (bev.) – Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 83. köt. – Budapest, XXII, 32.
- MAGYAR STATISZTIKAI ZSEBKÖNYV 1940.
- MAKKAI LÁSZLÓ 1989. Magyar–román közös múlt. Budapest: Héttorony Kiadó.
- MÁLYUSZ ELEMÉR (szerk.) 1939. Magyar renaissance. In: Domanovszky Sándor (szerk.): Magyar művelődéstörténet, 1–5. kötet, 1939–1942. 2. kötet. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
- PALÁDI-KOVÁCS ATTILA 1993. Újkori migrációs folyamatok az Alföldön és a népi kultúra alakulása. Budapest–Szeged : Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scip-tum Kft.
- NÉMET GYULA 1930. A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PÉTER GYÖRGY 1990. Péter György levele Fock elvtárs részére. In: Dokumentumok a magyar demográfia múltjából. Demográfia, 1990. 1–2.
- PUSKÁS JULIANNA 1982. Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880–1940. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- DR. RÓNAI ANDRÁS [é.n.]. A magyar föld, múlt, nép és nemzetiségeink. [Budapest]: [Pallas Ny.] [1942]
- STARK TAMÁS 2000. „Legyen áldott hősi emléke!” In: Rác Árpád (szerk.): Nagy Képes Millenniumi Hadtörténet. Budapest: Rubikon Aquila Könyvek.
- SZABÓ A. FERENC 1989. Az apokalipszis mérlege. Valóság, 7.
- SZABÓ A. FERENC 1999b. Az abortuszkérdés és a magyar társadalom századunkban. Budapest: Magyar Napló.
- SZABÓ ISTVÁN [é.n.] A magyarság életrajza. A magyar Történelmi Társaság kiadása
- SZABÓ ISTVÁN 2005. Pusztuló magyarság. In. Népiségtörténeti tanulmányok. Budapest: Lucidus Kiadó.
- TÓTH PÁL PÉTER 1997a. Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok (1988–1994). Budapest: Püski Kiadó.
- TÓTH PÁL PÉTER 2011. Népességfejlődés és magyarság. Budapest: Gondolat Kiadó.
- WYMAN, M. (1993): Round-trip to America. The Immigrants Return to Europe, 1880–1930. Cornell University Press, Ithaca, NY.